

JUHÁSZ KATALIN

A tisztálkodás és szépségápolás átalakulása falun az 1960–1970-es években

Az 1960-as évektől az állam életszínvonal-javító politikájának hatására, elsősorban az infrastrukturális fejlesztések – így például a vízvezetékhalózat kiépítése miatt – életmód- és szemléletváltás bontakozott ki falun, amely a testápolási szokásokat is átalakította. Tanulmányomban a fogyasztási szokásoknak a tisztálkodással, testápolással kapcsolatos szűk, mégis az egészre is jellemző szeletét vizsgálom, azt: milyen testápolási, kozmetikai termékek közül választhattak a falusi fogyasztók a korszakban? Választásukat milyen értékrendbeli attitűdök befolyásolták?¹

Adataim nagy részét terepmunka során gyűjtöttem – interjúk készítésével, illetve részt vevő megfigyeléssel –, de a néprajzi szakirodalomban szórányosan előforduló közléseket, illetve adattári forrásokat is felhasználtam.²

¹ A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum 2006-ban *Meg is mosakodjál* címmel szervezett kiállítást a témáról. A kiállítás katalógusa a falusi tisztálkodási szokások 20. század elejétől napjainkig bekövetkezett változásának rövid összefoglalása. (JUHÁSZ Katalin: *Meg is mosakodjál! Higiénia a 20. századi falun. Have Wash! – Hygiene in the 20th Century Village*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2006.) Résztanulmányok is születtek a témában. Például: JUHÁSZ Katalin: A víz szerepének változása Abán a század elejétől napjainkig. In: FEJŐS Zoltán–SZÜCS Alexandra (szerk.): *Hagyomány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban. A Budapest 1994. augusztus 31. és szeptember 2. között megrendezett Fiala Néprajzkutatók IV. Országos Konferenciájának előadásai*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1998. 131–150.; Uő: A famelencétől a fürdőszobáig. A tisztálkodás helyének változása a 20. század első felében. *Ház és Ember*. A Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve 16. (2003). 109–130. Uő: *Meg is mosakodjál. Magyar népi tisztálkodás a 20. században*. Timp, Budapest, 2006.

² 1989 és 1992 között elsősorban a Fejér megyei Abán kutattam: 21 adatközlővel saját részletes kérdőívem alapján (lásd JUHÁSZ Katalin: *Népi tisztálkodási szokások Magyarországon a XX. század első felében*. Doktori disszertáció. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2001. 172–182.) készítettem magnóval is rögzített interjúkat (összesen mintegy 30 órányi anyagot), amelyeknek közvetlenül a témára vonatkozó részleteit tematikus cédulák formájában jegyeztem le. A téma intimitásából adódóan nem mindenhol volt módom

Ismeretterjesztés, propaganda, reklám

Az 1950-es évek első felében Magyarországon a kereskedelmi reklámot a kor szellemében a „kereskedelmi propaganda” váltotta fel, amelyet a központi utasítások szerint a tervszerűség jegyében szerveztek meg.³ A központi irányítás a vidékre irányuló reklámtevékenység céljául bizonyos iparcikkek propagálásával a kulturáltság emelését tűzte ki. Ez utóbbit a helyes testápolás, kulturális életmód, divat, ízlés fejlesztésével kívánták megvalósítani, mégpedig különféle intézmények bevonásával. 1958-ban például a kozmetikai termékek bemutatására a Szövetkezetek Országos Szövetsége 40 vándorkiállítást szervezett. A kiállítás ideje alatt a látogatók díjtalanul tanácsot kérhettek kozmetikustól, sőt néhányan kipróbálhattak arcpakolást is. A vendégkönyv bejegyzései és a nagy forgalom – egy korabeli cikk szerint – meggyőzte a szervezőket arról, hogy nemcsak a városi, hanem a vidéki leányok és asszonyok is szépek akarnak lenni.⁴

A nőbizottságok ülésein rendszeresen tárgyaltak arról: miként lehetne elérni, hogy a falusi nők számára is fontos legyen a rendszeres mosakodás, a száj- és fogmosás. Egy-egy helyen úgy ítélték meg, hogy ha szükséges, akkor erről a nőbizottsági tagok világosítsák fel a termelőszövetkezeti tagokat.⁵

Az 1960-as évektől az életszínvonal és a „kulturáltság emelése” jegyében már többféle intézmény és szervezet foglalkozott a higiéniai ismeretterjesztéssel. Ebben játszott szerepet a reklám is, amely eleinte kifejezetten ismeretterjesztő, tanító jellegű volt, ám 1968 után egyre inkább a nyugati

magnetofont használni, így gyűjtőfüzetekben is készítettem helyszíni jegyzeteket az említett adatközlőknél, valamint további személyeknél (14 fő). 1992-től 1996-ig a legkülönbözőbb helyszíneken (a magyar nyelvterület 64 településén) végeztem terepmunkát. Ezek közül kiemelkedik a Békés megyei Gyomaendrőd és környéke, ahol rokoni kapcsolatok révén sikerült egy második „mélyfúrást” végezmem, valamint Baranya megye (16 település), Zala megye (10 falu). Kérdőívem alapján további 31 településről gyűjtöttem számomra mások adatokat. Az 1960–1970-es évek változásai csak az utóbbi két esztendőben kerültek a kutatásaim homlokterébe, de az előbbieken felsorolt gyűjtésekben is bőven voltak erre az időszakra vonatkozó adatok. 2006-tól 14 településen végeztem terepmunkát, elsősorban a tárgygyűjtésre koncentrálván (az Angyalföldi Helytörténeti Gyűjteményben mintegy 200 tárgyat, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban Sári Zsolt irányításával mintegy 1200 tárgyat leltároztak be), és kisebb interjúkat készítve. A korábbi kérdőív módosított változatával a 2007/2008-as tanévben az ELTE Folklore Tanszékén 24 hallgató készített interjúkat, amelyeket az MTA Néprajzi Kutatóintézetének adattárában helyezünk el.

³ E propagandatevékenység azonban a folyamatos áruhiány miatt csak névleges lehetett.

⁴ Fényképes tudósítás: *Magyar Reklám* [az Állami Hirdető N. V. szakfolyóirata, szerk.: RUBLETZKY Géza], 1958. 38.

⁵ Részlet a nagyrédei Szőlőskert Mezőgazdasági termelőszövetkezet nőbizottsági ülésének jegyzőkönyvéből. Idézi SZEMES Piroska: *Galamb szőlőfűrtel*. 2. rész. *Nők Lapja*, 1961/33. 4–5.

mintákhoz kezdett idomulni. A tisztálkodási szabályok továbbá a korszerű testápolással, szépségápolással kapcsolatos kiadványokban is megjelentek.⁶

Ezek átalakulása jól nyomon követhető az említett kiadványokban. 1960-ban például még csak 7-10 naponta javasolták a fürdést és 1-3 hetente a hajmosást, 1978-ban viszont a mindennapi fürdést és a heti egyszeri hajmosást mutatták szükségesnek. Az 1978-as *Szépség könyvében* már nemcsak a nőknek adnak tisztálkodási, szépítkezési tanácsokat, hanem az egész családnak. Az útmutató szerint azonban e műveletek elvégzése továbbra is női feladat maradt: az asszony dolga a férj ellenőrzése, ha „elbliccelné az esti tisztálkodást”. Azonban közvetlenül a férfiakat szólították meg, amikor arról írtak, hogyan tartsák tisztán az intim testtájukat.⁷

Az 1970-es évek közepén a tisztálkodáshoz már nemcsak pipereszappant, hanem különböző arcmosókat, arctisztítókat, speciális kéztisztítókat, a fürdéshez habfürdőket is lehetett kapni. Hajmosószerként 1960-ban még káliszappant, pipereszappant, esetleg sampont ajánlottak az útmutatók, 1974-ben már a hajtípusnak megfelelő sampont. 1960-ban a borotválkozás eszközei között a borotvaszappan, a borotvakrém, a kés, a zsilett szerepel, a villanyborotvát csupán újdonságként említik. A férfiaknak azt ajánlották, hogy borotválkozás után kölnivel permetezzék magukat. 1974-ben szappan helyett már borotvakrémet vagy borotvahabot, a villanyborotvához *pre shave* készítményt javasolnak, kölni helyett meg speciális borotválkozás utáni szereket ajánlottak.

Az 1960-as évek közepétől egyre nagyobb szerepet kapott a tisztaságpropagandában az, hogy kinek milyen az illata. Az 1960-as kiadvány még csak a testszag elkerülésére ad tanácsokat: elsődlegesen a mindennapos alapos tisztálkodást, illetve a fehérnemű naponkénti cseréjét, a blúzok és ruhák éjszakai szellőztetését, extrém esetekben spe-

⁶ Főként orvos, bőrgyógyász, kozmetológus szakemberek publikáltak időről időre a korszerű testápolásról, szépségápolásról szóló ismeretterjesztő kiadványokat (néhány oldalas propaganda-füzetekről az enciklopédikus feldolgozásokig) és több külföldi kiadvány fordítása is megjelent. (Bővebben lásd JUHÁSZ Katalin: *A bőre őre. Tisztálkodás és szépségápolás falun az ezerkilencszázhatvanas – hetvenes években*. In: SIMONOVICS Ildikó–VALUCH Tibor (szerk.): *Öltözködés és divat a szocializmusban*. Budapesti Történeti Múzeum–Argumentum–1956-os Intézet, Budapest, 2008. Megjelenés alatt.) Tanulmányomhoz felhasznált művek: Dr. FARAGÓ László: *Mindennapi szépségápolás*. Színe java sorozat. Minerva Könyvkiadó, Budapest, 1974; Uő: *A szépség könyve*. Minerva családi könyvek. Minerva, Budapest, 1978; MÁRIÁSSY Judit: *Nő a tükör előtt*. Magyar Nők Országos Tanácsa–Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1962; OLY KUNZE – ROLF KUNZE: *A szépség iskolája* (*Schönheit für alle*. Verlag für die Frau Leipzig, 1968), Medicina Kiadó, Budapest, 1973; Dr. PASTINSZKY István–Dr. RÁCZ István: *Bőr- és szépségápolás*. A Medicina kiskönyvtára. Medicina Kiadó, Budapest, 1961; ROMVÁRY Vilmos–GERŐ Gábor: *Modern test- és szépségápolás*. Natura–Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1974. (Második, javított kiadás: 1978.)

⁷ FARAGÓ László: *A szépség könyve*. I. m. 38.

ciális szappanok, (szagtalan) dezodoráló szerek használatát javasolja. 1974-ben már külön szólnak a láb, az intim testrészek és a hónalj szagtalanításáról, illatosításáról. Az 1970-es évek elejétől egyre többféle illatú spray jelent meg a piacon immár a férfiak számára is, így az évtized végére az illatosítás-dezodorálás a testápolás általánosan elterjedt mozzanata lett.

1960-ban a szakemberek a szőrtelenítő krémeket még veszélyesnek tartották és láb borotválását sem helyeselték. Az 1970-es évek elején azonban már igen. 1978-ban a hónaljra hajnyírógép használatát javasolták, a lábszőrzet problémájának megoldására újdonságként említették a szőkítést, illetve a szőr eltávolítására az NDK-ban gyártott dörzslapocskákat és az elektromos epilálást. Szintén az 1970-es évek újdonsága az otthon is használható kvarclámpa, a mai szolárium őse, amely télen is lehetővé tette a barnulást.

A mosdósaroktól a fürdőszobáig

A 1960-as évek végéig vidéken csak nagyon korlátozottan volt lehetőség a tisztálkodáshoz és mosáshoz szükséges víz lakáson belüli biztosítására. A falvakban és a nagyobb községekben még az 1950-es években is az 1945 előtt épült közkutakról, vagy a saját porták ásott kútjairól hordták a vizet vödörrel, kannával. Már az 1960-as évek első felében megépült úgynevezett törpe vízművek is nagy könnyebbséget jelentettek, hiszen a községi vízműtársulások által emelt víztornyok (hidroglóbuszok) állandó víznyomásának és a fővezetékek megépítésének köszönhetően szinte minden utcasarokra kerülhetett közkfolyó (törpe kút). A fővezetékekből előbb a települések közintézményeibe és a meghatározó helyi közéleti, egészségügyi, politikai személyiségek lakásaiba jutott el a vezetékes víz.

A vízvezeték ugyan közpénzen épült meg, de azért, hogy az egyes házakba is bekössék, már elég jelentősnek számító summát kértek. Sok esetben évek is elteltek, míg előbb létrehozták az udvari csapot, majd a fürdőszobát, WC-t, a konyhai vizesblokkot, mert ehhez a házat át kellett alakítani. A vidéki településeken élők zöme még az 1970-es évek második felében is komfort nélküli lakásban élt. Míg Budapesten a lakosságnak csak egyötöde lakott komfort nélküli lakásban, addig a vidéki városokban lakók egyharmada, a községekben pedig a háztartások kétharmada nem volt folyóvízzel ellátva, így WC és fürdőszoba sem volt a lakásban. Az igények és lehetőségek viszonyát jól jellemzi, hogy városban és

falun viszont egyforma (16–18 %) volt a vízzel ellátott, de ennek ellenére komfort nélküli lakások aránya.⁸

A statisztikai adatok szerint a háztartásfő foglalkozása és a lakás komfortfokozata között szoros összefüggés mutatható ki: Budapesten például a vezető értelmiségieknek csak 5%-a lakott nem komfortosított, de folyóvízes lakásban, míg a segédmunkásoknak 36%-a. Vidéken az általánosan alacsony infrastrukturális ellátottság miatt ilyen kiugró különbség nem volt jellemző. A segédmunkás, inaktív és mezőgazdasági fizikai dolgozó háztartásfőjű háztartások aránya azonban mindenütt magas volt a nem komfortos lakásokban, illetve ezen belül is az olyanokban, ahol infrastruktúra hiányában még lehetőség sem volt a komfortosításra.

A tisztálkodás helye vidéken tehát zömében a konyhában, ritkábban a szobában, nyáron gyakran a szabadban volt. A kútról hozott vizet a vízfordó edényekben (két-három vödörben, kannában) tárolták a konyhában levő vizespadon. A vizet egy kisebb bögrével merítették, amely rendszerint egyben ivóalkalmatossággként is szolgált. Egy család napi vízfelhasználása a helyi szokásoktól és természeti adottságoktól függően kb. 10–30 liter körül volt (mosás nélkül).

A vizespad közelében, az egyik védett sarokban helyezték el a mosdóállványt a lavórokkal, fölötte tükörrel, mellette szögön vagy törülközőtartón a törülközővel. E tipikusnak mondható megoldás a háromosztatú parasztházakban egyeduralkodó volt és a régebbi, kétosztatú háztípusok esetében is hasonló megoldásokra törekedtek a lehetőségek függvényében.

A polgáris életmódú falusi elit képviselői a két világháború között, a magasabb végzettségű falusi pártfunkcionáriusok, köztisztviselők, téveszelnökök, szellemi foglalkozásúak az 1950-es évek végétől építettek fürdőszobás házakat, vagy igyekeztek azt a meglévő házon belül kialakítani.⁹ A fürdőszobák vízellátását a kútba helyezett géppel vagy kézzel hajtott szivattyú- és tartályrendszerrel, a vízmelegítést fatüzeléses fürdőkályhával vagy más módon oldották meg.

A fürdőszoba kialakításának és használatának sok átmeneti változata volt. Jól példázzák ezt egy abai (Fejér megye) család két generációjának megoldásai. A kisparaszti származású 1898-as születésű L. S. Budapesten tanult villanyszerelőnek, majd a faluba visszatérve egy nemesi származású nagygazda családjába házasodott be, így a község egyik meghatározó gazdjává és közeleti személyévé vált. A társadalmi felemelkedés része

⁸ Az adatok forrása GADÓ Ottó (szerk.): *Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1950–1975*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 82–86.

⁹ Gyűjtéseim alapján rajzolódt ki ez a kép.

volt, hogy az árverezésen vásárolt háromosztatú parasztházát 1939-ben (polgári mintát követve) L alakúra bővítette és a kamrát megfelelően fürdőszobával is ellátta. Ugyanakkor a fürdőszoba mellett a napi mosakodáshoz a konyhában és a nyári konyhában megtartották a korábbi mosdófelszerelést, hiszen a fürdőszoba rendszeres használata a fűtés, vízmelegítés miatt körülményes lett volna.

L. S. fia, L. A. banktisztviselőként Székesfehérvárra járt dolgozni és egy hentes-kereskedő család tanítónő leányát vette feleségül. A kétgyermekes házaspár 1978-ig lakott az anyai nagyszülők házában, amely eredetileg egy háromosztatú, tornácos épület volt. Az 1940-es évek végéig a ház első traktusában szatócsbolt és húsbolt működött, amely az 1957-től a fiatalok szoba-konyhás lakásául szolgált. A napi tisztálkodás a konyhákban elhelyezett mosdóállványnál történt. Nyáron az udvaron, a napra kitett bádogkádban megmelegedett vízben fürödtek a gyerekek. Az 1960-ban született ifjabb L. A. elmondása szerint a háború után a ház hátsó traktusában, a nagyszülők szoba-konyhás lakrészében a konyhából egy fürdőszobát választottak le, amelyben egy fürdőkádat és egy vízmelegítő kiskályhát helyeztek el. A fürdőszoba nemcsak fürdésre szolgált. Például – sok más házhoz hasonlóan – a kikelésük után egy ideig ott tartották a kiscsirkéket (ekkoriban azokban a háztartásokban, amelyekben nem volt fürdőszoba, a kiscsirkék a konyhában tanyáztak). A fürdéshez szükséges vizet vagy a hentes nagypapa üstházában a füstölő mellett melegítették, és onnan (mintegy 15 méter távolságról) hordták be a kádba, vagy a fürdőszobában lévő kiskályhán két nagy fazékban melegítették. Fürdésre ilyen körülmények között csak hétvégenként került sor. Előbb az egyik gyerek, utána ugyanabban a vízben azonos nemű szülője tisztálkodott, majd ugyanígy a másik – a másik szülővel megosztva a vizet. Fürdés után mindenki leöblítette magát a rá eső 1–2 liternyi vízzel. A kádban sem volt túl sok víz, csupán 10–15 centiméternyi. Többet nem lehetett használni, mert a víz a kádból a telek végébe folyt ki, emésztőgödör nem volt. „Mikor 18 éves koromban (1978-ban) felépült az új családi házunk, első dolgom volt, hogy az új fürdőszobában befeküdtem egy teli kád vízbe” – emlékezett L. A. fia.

Az 1940-es évektől épülő „kockaházak” esetében is előfordult, hogy az építő a jövőre gondolva a leendő fürdőszoba helyét is kialakította. A nyolcgyermekes szegényparaszti családból származó K. J. Endrőd (Békés megye) környéki tanyájáról 1956-ban költözött Gyomára, ahol egy MÁV tisztviselő özvegyével kötött eltartási szerződés révén jutott ahhoz az 1945 előtt épült kockaházhoz, amelyben haláláig lakott. A szoba-konyhás-előszobás ház konyhájából nyílt az a helyiség, amely

a vízvezeték hiánya miatt sohasem funkcionált fürdőszobaként, hanem mindvégig spájznak használták. A konyhából K. J. és felesége szobája lett, mivel a nagyszobát elfoglalta az időközben férjhez ment óvónő lányuk kétgyermekes családja. Az előszobában volt a téli konyha, a ház hátsó részében pedig az udvarról nyílt a nyári konyha, amely az év nagy részében az egész család fő tartózkodási helye volt. Az előző példához hasonlóan mindkét konyhában volt mosdóállvány, ahol mosakodhattak, a hétfélig nagytisztálkodást pedig vagy nagylavórban, illetve a gyerekek hokedlira tett bádogkádban, vagy a helyi termálfürdőben végezték.

K. J. lányáék 1972-ben nagyobb összeget nyertek a lottón. Ezért átköltöztek egy L alakú, üvegezett, 2 szoba-konyhás, verandás sarokházba (egy lókupec építette a két világháború között), amelyben a konyhát az előző lakhely nyári konyhájához hasonlóan rendezték be. A vezetékes vizet 1978-ban kötötték be a házba, egyidőben azzal, hogy a nagy kamrából egy WC-t és egy fűtetlen fürdőszobát leválasztottak. A konyhában továbbra sem volt folyóvíz; a modernizációt a keresztbe állított konyhaszekrénnel leválasztott főzőfülkében elhelyezett palackos gáztűzhely és a kovácsoltvas lábakon álló mosogatómedence jelentette, amelyből a vizet egy vödörbe engedték ki (a szennyvizet az udvaron kialakított lefolyócsatorna az utcai árokba vezette). A tisztálkodás ezután a fürdőszobában zajlott, de sok problémát okozott a fűtés megoldatlansága, illetve a falak penészedése.

„A mosdón és a fürdőszobán is meglátszott, hogy eredendően paraszti származásúak vagyunk: az itt-ott rozsdásodó mosdóállvány ragadt az elpiszkolódott szappanrétegtől, mai szemmel az egész elég visszataszító lehetett, a fürdőszoba is rendezetlen és koszos volt, de engem akkor ez egyáltalán nem zavart. Persze minden viszonylagos. Emlékszem én sokkal rendetlenebb, elhanyagoltabb mosdókra, fürdőszobákra és budikra is, mint a mienk volt, meg olyan helyekre is, ahol patikatisztaság volt és jó érzés volt belépni. A tisztaság egyébként nem attól függött, hogy van-e valakinek fürdőszobája. Egy hagyományos parasztkonyha is lehetett vonzóan tiszta, mint amilyen a szomszédunké, vagy az apai nagyanymé volt” – emlékezett vissza K. J. unokája.

A szintén gyomai H. J. kivételes helyzetben volt. Budapestet is megjárta vízvezeték-szerelőként egyik vezetője volt a gyomai és endrődi vízvezeték-hálózat megépítésének. A Vízműtelep mellett vett telket egy kis kétosztatú parasztházzal. Elsősorban azért választotta ezt a helyet, hogy azonnal be tudja vezetni a vizet: „A falikutat a konyhába szerelték be. Azért volt jó, mert vizet lehetett venni, meg ki is lehetett önteni. Mikor idekötöttünk, akkor víz már vót, de amíg nem volt emésztő, addig sokan

csak a vizet vették belőle, kiönteni már nem lehetett, mert nem tudott hova folyni a víz. A falikút alá egy vödört tettünk, ha néha kezét mos-tunk, abba folytattuk a vizet és mikor megtelt, akkor kiöntöttük az udvar-ra. Egyszer idejött a Szerb doktor úr és ott mosta a kezét, a vödör meg nem vót alatta! Alaposan meglepődött, mikor a lábára folyt a víz!”

H. J. később házat épített magának. Ebben mindent előre kialakított a leendő fürdőszobához:

„65-be’ építettük ezt a házat. A vízvezeték benn vót, a lefolyó is megvót, meg a nyomócső is megvót. 66-ba’ lett a fürdőkád meg a fürdöhenger megvéve. Az a nejemnek vót jó, meg a két gyereknek, mert abba a fürdöhengerbe begyújtottak egy vödör csutkával, vagy bármivel, beleültek a kádba, egymást összevissza pacsolták. Egész nap kint játszottak, olyanok voltak este, mint a négerek. Az egész fürdőszobát akkor alakítottuk ki. Akkor került be a mosdókagyló, meg a vécé is. A kád először csak szabadon álló vót, oszt ótan a hetvenes évek végén, vagy a nyócvasas évek elején, mikor mán villanybojlerünk lett, akkor alakítottuk át ilyen beépítettre.”

A fenti példák némelyikétől eltérően az úgynevezett paraszti-paraszt-polgári mentalitás¹⁰ egyik lényeges eleme az „üres” reprezentáció volt: ilyen funkciót betölthettek a tisztálkodás helyei és eszközei is. A parasztházak használaton kívüli tisztaszobáiban gyakran egy reprezentatív márványlapos mosdószekevény és a hozzá tartozó porcelán mosdótál és kancsó, a díszes keretű tükör és a faragott törülközőtartóra terített hímzett törülköző is a berendezés részét képezte. A falun lakók nagy része a lakóház korszerűsítését is inkább presztízsberruházásként, mint praktikus átalakításként végezte el. S ha meg is épült a fürdőszoba, gyakran csak azért kellett, hogy elmondhassák: immár az ő házuk is fürdőszobás – de továbbra is az udvari WC-re jártak és lavórban mosakodtak. Gyűjtéseim során – különösen az idősebbek körében – sok ilyen használaton kívüli fürdőszobát láttam: gyakran előfordult, hogy a kibővített, korszerűsített lakásoknak továbbra is ugyanazt a kis részét és ugyanolyan módon lakják, mint korábban.¹¹

¹⁰ Az archaikus paraszti lakások berendezését és a háztartások megszervezését elsősorban a funkció határozta meg. A polgári minta sajátos paraszti leképeződésének egyik lényeges eleme az „üres” reprezentációs tárgyak és lakásrészek – tisztaszoba – megjelenése. Lásd JUHÁSZ Katalin: *Meg is mosakodjál!* I. m. 49–50.; Vö. S. NAGY Katalin: *Lakberendezési szokások*. Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 69–110.

¹¹ Sok fürdőszoba volt raktár, lomtár, vagy ott szárították a ruhákat. Ha pedig mégis fürdőszobaként funkcionált, gyakran előfordult, hogy továbbra sem a beépített berendezést – mosdókagylót, kádat – használták a mosdáshoz, hanem a kád sarkára, vagy *pille* székre helyezett lavórt. (Uo.; JUHÁSZ Katalin: A víz szerepének változása I. m. 139–147.)

Szépségápolási, tisztálkodási szokások

A parasztpolgári gondolkodás szerint tisztának számított az, akin nem volt látható szennyeződés. A napi tisztálkodás a reggeli kéz- és arcmosásból, az étkezések előtti vagy piszkos munkák utáni kézmosásból és az esti alaposabb mosdásból állt, ami a felsőtest és a láb megmosását jelentette. A teljes tisztálkodásra csak szombaton vagy vasárnap került sor. Hagyományosan csak ekkor vettek tiszta fehérneműt is. A kellemes illat a falun élők többsége számára még 1970 körül sem volt alapvető követelmény, sőt a túlzásba vitt tisztálkodást, testápolást – és általában „mindenféle kenceficét” – a paraszti körökben vagy betegség, vagy az erkölcsi romlottság jelének tekintették.¹²

A fiatalok a maguk módján igyekeztek lázadni a tradicionális normák ellen: nem fogadták el, hogy nincs beleszólásuk a saját testük, ruházatuk alakításába. A nagyrédei (Heves megye) fiatal nők közül „a nem forgalmas – tehát nem piaci – napok délutánjain sokan járnak be a gyöngyösi kozmetikai szalonokba [...] Azért olyankor, mert kisebb a valószínűsége, hogy ismerősökkel találkoznak, mintha piaci napokon mennének. Elmondom, hogy mostanában gyakori falun is a kozmetikai bemutató [...] Az egyik színjátszó kislány panaszkodik, hogy szülei nem engedik levágni a haját. Borzas, rövidere nyírt dauerolt frufrujába már belenyugodtak” – írta 1961-ben a *Nők Lapja*.¹³

A fiatal lányokat minden eszközzel próbálták eltiltani a hajvágástól, de egyre kevesebb eredménnyel: „Nekem is kontyom vót, aztán a barátnőim rászedtek, hogy vágassam le. Kezdtem nagyléánkodni. Kimaradtam az iskolából. Hát csak a dolog, még a dolog? Rászedtek a lányok. Sokáig könyörögtek, hogy vágassam én is le, akkor ők is levágassák. Aztán levágattam, há mér ne? A fodrásznál, Bogárdon [a közeli kisváros]. Be is vót dajerozva. Na utána már nem, mer nem vót rá pénz. »Majd azér dógozunk, hogy nekéd a hajadat dajerúják!« Hú, megkaptam a magamét otthon! Kikaptam úgy, hogy csak na!”¹⁴

A mosakodást – főként a napközbeni kézmosást és az esti lábmosást – egészen az 1970-es évek végéig, illetve ameddig kitartott, sokan otthon főzött háziszappannal végezték. A paraszti háztartásokban nagyjából

¹² Lásd JUHÁSZ Katalin: Paraszti tisztálkodás. In: Alexander BRODY–Torma TAMÁS (szerk.): *Fürdő. (Alibi hat hónapra.)* Budapest, 2003. 184–193.

¹³ SZEMES Piroska: i. m. 4–5.

¹⁴ V. T. (1935, Nagylok, Felsőkörtvélyes /Fejér megye/) középbirtokos családból származó háztartásbeli, majd kisegítő óvodai alkalmazott.

az 1960-as évek közepéig volt jellemző a szappanfőzés. 1965-ben például az egy főre jutó évi 112 forint értékű mosószappan-felhasználásból még átlagosan 46 forintot tett ki a házi főzésű szappan, amelyet természetesen nemcsak mosásra, hanem tisztálkodáshoz is használtak. A mosásban elkopott szappandarabok igen gyakran a mosdóállványra kerültek mosdáshoz és hajmosás céljára. Pipereszappant csak alkalmyszerűen és inkább a fiatalok használtak: a városi munkások és alkalmazottak 1965-ben éppen kétszer annyit költöttek pipereszappanra, mint a paraszti foglalkozásúak.¹⁵ (Az 1969-től forgalomba hozott szintetikus mosószerrek szorították véglegesen háttérbe a mosószappan használatát a mosásnál.)

A háziszappan kiszorulása azokban a (szegényebb) falusi háztartásokban következett be először, ahol a fizikai munkakörben foglalkoztatott családtag rendszeresen kapott a munkahelyén szappant, illetve kéztisztító, kézápoló szereket.¹⁶ A tisztálkodásban jóval kevesebb szappan fogyott el, mint a mosásban, így a háziszappan-tartalék nagyon sokáig tartott. Még 1989–1990-es gyűjtéseim során is azt tapasztaltam, hogy minden adatközlőmnél volt a padlásán néhány tábla belőle. A tradíciók hatását jól jellemzik a különböző mosószappannal kapcsolatos vélekedések is, amelyek az 1960-as, 1970-es években általánosnak számítottak a vidéki lakosság körében, az idősebb korosztály pedig szinte napjainkig előszeretettel hangoztatja őket: „Nagyanyám még 1978-ban is azt mondta: »Nem köll ide szagos szappany, jó ide a háziszappan is.« Engem küldtek fel a padlásra: – »Hozd le kisfiam azt a tábla háziszappant és vágjatok belőle! Ez amúgy is jobban leviszi a piszkot, mint a másik.«”¹⁷

A háziszappan tehát nem tűnt el egyszerre. Először csak az ünnepnapokon használtak pipereszappant, később a konyhai mosdóállványról is kikerült a háziszappan a ház bejáratához, az udvari lavór mellé, ahol az állatoktól vagy a kertből bejövet a nagyja piszkot lemosták. Az 1970-es években még a fiatalok között is sokan meg voltak arról győződve, hogy a zsíros arcbőr és haj mosására nincs jobb a háziszappannál.

Másképp alakult a helyzet a többi testápolószer-féleség használatával, illetve a tisztálkodás egyéb körülményeivel kapcsolatban. A családtagok falun gyakran közös törülközőt használtak és ugyanabban a fürdő-mosdóvízben egymás után többen is megmosakodtak. A közös törülköző egy

¹⁵ *Statistikai évkönyv 1965*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1965. 302.

¹⁶ Mezőgazdasági és fizikai munkakörben foglalkoztatott adatközlőim, illetve azok családtagjai mindenhol egybehangzóan emlékeztek vissza a munkahelyről hazakerült Baba, Caola, Kék-vörös szappanok, illetve a sárga nagy flakonos Családi Kézbalzsam otthoni használatára.

¹⁷ L. A. (1933) azonos nevű fia (1960, Aba) 18 éves koráig élt Abán, majd Pécsre került főiskolára és tanárként végzett.

szezen lógott a mosdóállvány közelében, és kéz-, arcmosás, illetve az esti mosdás után mindenki azt használta egy hétig. A hétvégi nagytisztálkodáskor a házastársak, illetve az egynemű nagyobb gyerekek egy-egy közös törülközővel törülköztek meg. Csak az olyan csecsemőnek, kisgyermeknek volt saját törülközője, akit még naponta fürdettek a kiskádban. A babaápolás alapvető szereit – babaszappan, babahintőpor, babakrém – az 1960-as évek elején már a legszélesebb körben ismertté váltak, és a legszegényebbek is igyekeztek legalább ezeket biztosítani gyermekeiknek.¹⁸

A falusiak haját az 1950-es évek végéig nyáron két-három hetente, télen ritkábban mostak, többnyire házi-, esetleg pipereszappannal. Az „olajsampon” és a zacskós porsampon már kapható volt, de interjúalanyaim többsége szerint kevesen használták: „Vót akkor is sampon, csak papírzacskóba, ilyen por. Valami kis lugossága meg szagossága vót, de azér’ biztos nem olyan vót, mint máma amilyen van. Hát ennyi, ekkora tudomán még nem vót. Meg még nem vótak akkor ennyi országba testvérek, mint máma van, hogy egyikből e’ ggyün, harmadikból ama’ ggyün, osztá összekeveredik, aztá’ azér vannak ezek a sok mittudomén milyen kencefice.”¹⁹

A zsíros haj sokáig még természetes látványnak számított falun, sőt az idősebbek a tetvek ellen gyakran egyenesen zsírral kenték a fejüket; ez azonban az 1960-as évek közepétől már komoly szépséghibának, ápolatlanságnak számított. Gyakran előfordult, hogy benzinnel, étterrel vagy egyéb zsíroldó szerrel²⁰ (akár ultra pasztával, azaz olajos szennyeződésekre való kéztisztító szerrel)²¹ mostak haját.

A férfiak hetente egyszer-kétszer borotválkoztak. A régi típusú borotvakés mellett a zseilettpengés borotvát is sokan használták. A zseilettpengék élettartamát a találékonyabbak élező szerkezetekkel hosszabbították meg. Az 1960-as évek elején már a munkaegységre borotváló falusi borbélyok szolgáltatásaira is nagy igény mutatkozott.²²

Gyűjtéseim szerint vidéken a fogmosás nem számított napi rutintevékenységnek: csak alkalmanként végeztek, előfordult, hogy az egész család egy közös fogkefét használt, vagy ki-ki az ujjára tett szódabikarbó-

¹⁸ A paraszti családoknál a kisgyermek „gyenge bőrre” használtak legkorábban közönséges háziszappan helyett finomabb bolti szappant és – nyilván a képzett bábák, majd a védőnői hálózat hatására – a csecsemőápolásban igyekeztek először a polgári mintát követni. Vö. JUHÁSZ Katalin: *Meg is mosakodjál!* I. m. 123–126.

¹⁹ B. J. (1910, Aba) uradalmi cseléd, 1945 után télesztág.

²⁰ FARAGÓ László: *Mindennapi szépségápolás*. I. m. 17.

²¹ Az orvos válaszol. *Nők Lapja*, 1965/2. 9.

²² Tiszakarádi emberek: Telt ház a borbélynál. *Nők Lapja*, 1961/19. 4–5.

nával, sóval, esetleg fogporral tisztította a fogait. Egy bábaasszony, aki Budapestről az 1940-es években került Abára, még 1950 körül is csak a családok mintegy negyedénél látott fogkefét, gyakran csak egyet.

„Vót fogkefe. Főleg, ha mentem valahova, akkor megmostam, bele-mártottam sóba, megmostam. Jobban a fiataloknak vót égpár fogkefe. Ahogy ivópohár nem vót külön, úgy fogkefe sē.”²³

A helyes fogmosási szokások kialakítása egyértelműen az egészségügy és az iskola feladata volt időszakunkban. Hatékonysága a kiindulási állapotához képest jelentős, hiszen adatközlőim szerint a kisiskolások egy része már ennek hatására mosott rendszeren fogat (míg esetleg szüleik továbbra sem).

A falun élő fiatalok informátoraim visszaemlékezései szerint még akkor is igyekeztek beszerezni néhány alapvető tisztálkodó- és kozmetikai szert, ha az idősebb családtagok, szülők ezeket nem igényelték. A tájékozatlanság és az olcsó megoldások keresése azonban számos sajátos megoldást is szült. Fiatal lányok gyakran más célra készült festékekkel festették a szemüket, például Bagarol cipőkrémmel. Ezenkívül irodai ceruzát használtak szemceruza helyett. Arcukat és szájukat krepp-papírral pirosították, szemöldöküket félig elégett gyufaszál kormával húzták ki.²⁴ Mindezt azonban csak néhányan és nagyon diszkréten merték megtenni, mert féltek attól, hogy rossz hírust keltik a faluban: „Olyan nagyon nem festegették magukat még akkor, az én óvodámban se voltunk kifestve soha, esetleg évszórón tettünk fel egy kis halvány rúzs, púdert, nem volt jellemző az erős kipingálás. Inkább a hajlakk volt az, mit mindenki használt. Ha valaki nagyon élénk színű rúzs, körömlakkot, vagy arcpirosítót használt, meg túlságosan illatos volt, vagy a haját jobban tupírozta, az már rossz nőnek számított. Vagyis hát csak az ilyen rossz nők kenték-festék magukat így, akik kirívóan is viselkedtek, hangoskodtak.”²⁵

Az 1970-es évek elejétől egyre több újfajta tisztálkodó és testápoló eszköz – különböző szappanfélék, illatszerek, haj- és bőrápoló szerek, borotválkozó szerek és eszközök, csecsemőápolási kellékek – került a vidéken lakók használatába.²⁶ Ám a divathoz hasonlóan a kisebb fal-

²³ V. T.

²⁴ A krepp-papírral történő alkalmi arcpirosítást, szájfestést és a gyufakorommal való szemöldökhúzást mint közismert szépítkezési módszert kivétel nélkül minden női adatközlőm megemlítette.

²⁵ K. I. (1939, Gyoma) K. J. lánya, nyugdíjas óvónő.

²⁶ Erre utalnak a statisztikai adatok, valamint a kozmetikai szereket gyártók piackutatásai is. KARSÁNY György: A kozmetikai ipar múltja, jelene és jövője. 1–3. *Olaj, Szappan, Kozmetika*, 1973/1. 29–31., 1973/2. 55–58., 1973/3. 90–93.; Dr. RITTER Tiborné: A háztartás-vegyipari termékek hazai választéka. Uo. 1974/1. 22–26.; SZIGETI Imréné: Reklám- és propagandatevékenység. Uo. 1975/2. 54–59.

vakat a tisztálkodási szokások területén is néhány éves elmaradás jellemezte a városokhoz képest. A nagyvárosi üzletekben megjelenő vagy „zsebimport” keretében behozott márkás tisztálkodó szerek a helyi elit háztartásai kivételével csak elvétve jelentek meg a falusi fürdőszobákban. Ha szert is tettek márkás szappanokra, arckrémekre, testápolókra, azokat – mintegy presztízstárgyként – a nappaliként is használt nagyszobák szekrényсорain, jól látható helyen tartották még a tégelyek, flakonok kiürülését követően is. A mindennapi mosakodáshoz és testápoláshoz a legtöbben továbbra is a már említett magyar tömegtermékeket használták.²⁷ A szagtalan dezodor már az 1960-as évek közepétől, az illatosított (spray) változatok az 1970-es évek elejétől a nagyvárosokban már elterjedtek, de gyűjteményeim szerint vidéken ezeket még csak kevesen használták.

*

A testápolás, tisztálkodás falusi szokásai az 1960–1970-es években lezajlott komplex életmód- és mentalitásváltozás részeként alapvetően átalakultak. Az infrastruktúra kiépítése, az egészségügyi ismeretterjesztés, az 1968 utáni gazdaságpolitika vidéken is lehetővé tette a lakóházak modernizációját és ezzel párhuzamosan a háztartás és testápolás korszerű eszközeinek megszerzését. Az alapvető szemléletváltáshoz azonban generációváltás is kellett. Az idősebb korosztályok körében a paraszti gondolkodás szívós továbbélése volt megfigyelhető; az újabb generációk fokozódó ütemben sajátították el a fogyasztói magatartásra jellemző minden újdonságot befogadó szemléletet és a testápolási módszereket.

²⁷ JUHÁSZ Katalin: *Meg is mosakodjál!* I. m. 12.